

Tietokirjaclassikko sivistyksestä ja luonnosta kiinnostuneille

Laura Kolbe

Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide. Päätoim. Maunu Häyrynen. Puutarhaitaiteen seura ry, julkaisu nro 1 ja Viherympäristöliitto ry, julkaisu nro 17. Helsinki, 2001. 292 sivua.

Hortus Fennicus -kirja on tekijöidensä mukaan ensimmäinen Suomen puutarhataidetta kattavasti tarkasteleva tietokirja. Se on monen eri tahon yhteistyöprojekti, jolla on sekä instrumentaalisia että esteettisiä tavoitteita. Teos on kunnianosoitus maamme ”tuntemattomalle” puutarhataiteelle. Alan asiantuntijat kuvaavat suomalaisen vihertaitteen helmiä ja samalla haluavat nostaa puutarha-alan arvostusta ja yleistä tunnettavuutta. Juhlakirjan henkeä lisää komea, värikylläinen kuvitus. Valokuvataiteilija Taneli Eskola on ikuistanut puutarhoja nykyasussaan eri vuodenaikoina. Sitä täydentää historiallinen kuva-aineisto, maalaukset, piirustukset, puutarhasuunnitelmat ja -ehdotukset sekä vanhat valokuvat. Puutarhahistoriaa valaistaan kaikkiaan (esipuheen lisäksi) 36 artikkelissa, joita ovat kirjoittaneet niin aate- ja taidehistorian asiantuntijat, arkeologit, arkkitehdit ja kasvitieteilijät. Kokonaisuus on värikylläinen, monitasoinen ja kiehtova, kuten hyvän yleisesityksen tulee ollakin.

Ideologisesti puutarhakirja sopii aikaamme, 2000-luvun EU-Suomeen. Se on hengeltään vastakohta sille ”metsäiselle” juntti-Suomi -kuvalle, joka pitkään dominoi kansallista identiteettiämme. Puutarha merkitsee sivistystä, kulttuuria, historiaa, ihmisen käden jälkeä ja pyrkimystä hillittyyn harmoniaan. Tietokirja puutarhataiteesta on eurooppalainen kannanotto ihmisen ja luonnon, kaupungin ja maaseudun välisestä suhteesta. Korvet, rämeet, aarniometsät, suot, villit ja koskemattomat ihannemaisemat, kaskenkaataajat, uudisraivaajat ja saarijärvenpaavot ovat saaneet rinnalleen kaupunkien puistot, kartanoiden puutarhat ja kylpylöiden promenadit, kartanonomistajat, puistosuunnittelijat ja puutarhataiteilijat. *Hortus Fennicus* muistuttaa lukijaansa siitä, että totuus menneisyydestä on aina mo-

nitasoinen. Suomalaisuus on tulkintakehikko, jonka sisältö muuttuu, kun menneisyyteen kohdistetut kysymykset muuttuvat.

Tietokirjan päätoimittaja, dosentti Maunu Häyrynen kiteyttää ansiokkaassa, historian suuria linjoja hahmottavassa esipuheessaan puutarhan käsitteellisen määritelmän: ”Puutarhat ovat olleet esteettisin perustein muokattuja ympäristöjä yhtä kauan kuin ne ovat olleet ravinnon ja lääkkeiden tuottajia.” Häyrynenkin näkee puutarhatutkimukseen sisäänrakennetun poliittisuuden. Suomessa puutarhoista on jälleen alettu kiinnostua, kun kansainvälinen puutarhahistoria ja puutarhojen restaurointi on antanut sysäyksen. Viime vuosina on laadittu lukuisia erilaisia opinnäytteitä, inventointeja, selvityksiä ja tutkielmia erilaisista pienemmistä ja suuremmista puutarhakohteista. Tällainen vertailu on tuonut esiin sekä kansalliset erityispiirteet että tietenkin historiallisen kehityksen samankaltaisuuden. Suomi on tässä(-kin) suhteessa ollut yleisen eurooppalaisen kehityksen tuntumassa.

Kirja nostaa ansiokkaasti esiin meille ominaiset puutarhatyypit ja tyylipiirteet, paikallisten suunnittelijoiden toiminnan ja suomalaisen kasvimateriaalin kehityksen. Lukijoille tarjotaan joukko ikkunoita aihepiirin aatteisiin, estetiikkaan ja ideologiaan; puutarhaa ei esitellä erityisenä ”kansallisena projektina” tai isänmaallisesti sävyttyneenä taiteena.

Häyrynen nostaa puutarhan kuvataiteen ja arkkitehtuurin rinnalle samanarvoiseksi taiteenlajiksi. Se on taidemuoto, joka perustuu luonnon ja kulttuurin vuorovaikutukseen. Puutarhan arvostuksen ja taidestatuksen vaihtelu on sekin ollut riippuvaista ajan vaihteluisista. Parempina aikoina, yhteiskunnallisten eliittien tai nousevien ryhmien piirissä puutarhojen suunnitteluun on kiinnitetty enemmän huomiota. Toisina aikoina puutarhat ja puistot on nähty vain kapean sosiaalisen kerrostuman harrastuksena. Tasa-arvoinen, ekologinen tai ”vihreä” yhteiskunnallinen näkemys on pällannut ihannoimaan oletettua aitoa ja alkupeleistä luontoa, jota ihmisen käsi ei ole päässyt

muokkaamaan. Tässä katsannossa puutarhataide on tuottanut ”pilattua” ja manipuloitua luontoa, joka nähdään keinotekoisena ja epäkiinnostavana.

Kansanomainen ulottuvuus sivuroolissa

Hortus Fennicus -teoksen viisi päälukua esittelevät kartanopuistoja, huviloita ja pihvoja, laitospuutarhoja, kaupunkipuistoja sekä suunnittelijoita ja rakennuttajia. Tässä kohdin sallittakoon pieni kriittinen reaktio: kirjan yhteiskunnallinen lähtökohta on hieman liian yläviritteinen ja hieno. Säätyläisten ja porvareiden puutarhakulttuuria esitellään varsin monipuolisesti siten, että puutarha taiteena -näkökulma korostuu. Samalla marginaaliin on jäänyt 1900-luvun valtava demokraattinen vaihe. Se toi puutarhat kaupunkien omakoti- ja rivitalojen sekä maaseudun torppien, pappiloiden ja talonpoikaistalojen osaksi. Puutarhoilla oli tärkeä urbaani, sosiaalishistoriallinen roolinsa, kun sääty-yhteiskunnasta siirryttiin luokkayhteiskuntaan. Ilmiö oli yleiseurooppalainen. Pienoisuudessa oleva luonto nousi symboloimaan isänmaallisuutta aikana, jolloin poliittiset vastakohtaisuudet voimistuivat. Puutarhanhoito kurinalaisti työväenluokan ja ”sitoi sen turpeeseen”. Kaupunki- ja asuntosuunnittelua uudistava sosiaalinen liike, puutarha-kaupunkiaate (*garden cities*), levisi Englannista 1900-luvun alussa kaikkialle maailmaan, myös Suomeen. Helsingin Käpylä ja Tapiola puutaloineen ja puutarhoineen nousivat tämän aatteen tunnetuimmiksi kansallisiksi sovellutuksiksi.

Tästä puutarhataiteen vähemmän henkevästä, ja kansanomaisesta ulottuvuudesta *Hortus Fennicus* ei juurikaan puhu, siirtolapuutarha-artikkeliä (Ulla Salmela) sekä Korkeasaaren ja Seurasaaren ”kansapuistoja” kuvaavaa artikkeliä (Marja Terttu Knapas) lukuun ottamatta. Se on selvä puute. Suomen tuhannet vähemmän ylevät keittiöpuutarhat, omakotitalojen mallipihat, kesämökkien yrttitarhat ja perunamaat sekä amatööripuutarhurit saavat odottaa kulttuuri- ja aatehistoriaansa. Sama koskee puutarhainnostuksen viimeisintä urbaania aaltoa: kaupunkitalojen parvekkeille, terasseille ja sisäpihoille rakennettuja, usein taidokkaitakin pienoispuutarhoja, joilla on puhdas esteettinen tarkoitus. Kirjassa koros-

tuu 1800-lukuun painottunut kartanonäkökulma, jossa keskitytään omistajiin ja suunnittelijoihin. Alan runsaan, 1900-luvulle sijoittuneen opas- ja mallikirjallisuuden esittely jää ohueksi. Sama koskee muita tietoa välittäviä tahoja. Naistenlehdet ja sisustusjulkaisut muodostaisivat 1900-luvun jälkipuolen osalta esimerkiksi tutkimuksellisen aineiston. Kotiliedet, avotakat ja kodinkuvalehdet ovat olleet tavallisen lukevan kansanosan keskeisiä puutarhanhoitoon perehdyttäjiä Suomessa.

Vaikka *Hortus Fennicus* ei ole kronologinen, vaan temaattinen puutarhataiteen historia, eräitä ajallisia luonteenomaisuuksia nousee esiin. Eräät kartanot aloittivat varsinaisen puutarhanviljelyn keskiajalla. Muita tuon ajan maallisia puutarhoja tunnetaan vain Turun ja Viipurin linnoista. Merja Härö ja Minna Piispanen kuvaavat Suitian kartanon viljelykokeiluita ja renessanssipuutarhan vaikutusta. Turun linnassa lienee ollut Juhana herttuan myötä sekä huvipuutarha että eläintarha (kauripuisto) Ruissalon kuninkaankartanon mailla. Kartanoiden puutarhat olivat pitkään ryyti- ja kaalimaita, joskin todisteita hedelmäpuista ja marjapensaista on myös olemassa. Ilmastoltaan poikkeuksellisen kylmä 1600-luku ei juuri ole jättänyt jälkiä puutarhakulttuuriimme, vaikka Ruotsissa tiedetään monia esimerkkejä barokkipuutarhasommitelmien suunnittelusta.

Omaperäinen vanha lajisto

Ruotsalainen ja suomalainen puutarhataide liittyivät 1700-luvulla läheisesti yhteen ”englantilaisen” ja ”ranskalaisen” puutarhan käsitteeseen. Ne esiintyivät osin rinnakkaisina, joskin varhaisempi on ranskalainen muotopuutarha. Puutarhoissa näkyi yhteiskunnan muros. Aateliston rinnalle ilmestyivät muut vauraita kasvattaneet säädyt, papisto, upseeristo ja kaupunkien porvarit uusine elinympäristöineen, makuineen ja tyyleineen.

Irma Lounatvuori esittelee tältä ajalta kolme upseeria puistonsuunnittelijana. G. Armfeltin aloitteesta tehtiin laajoja puistouudistuksia Äminnen kartanoon Halikkoon. Robert Wilhelm de Geer laati suunnitelmia Pernajassa olevaan Tervikin kartanoon ja G. Sprengporten hahmotti englantilaisen maisemapuutarhan Seestan kartanoon Nastolaan. Valistusaikana luontoa ja luontokokemusta arvostettiin

uudella tavalla. Kiinnostuttiin terveyden ja luonnon välisestä suhteesta, ulkoilusta, ravinnosta ja viljelykokeiluista. Hyöty ja elämyksellisyys yhdistettiin toisiinsa. Kuten useissa artikkeleissa tulee ilmi, lähtökohtana olivat turkulaisen professori Pehr Kalmin, Pehr Gaddin ja heidän oppilaidensa ajatukset, tutkimukset ja kokeilut. Niihin perustui pitkälti suosittu kolmijako kukkatarhaan, yrttitarhaan ja hedelmätarhaan. Paras muoto puutarhalle oli neliö tai suorakulmio. Säännöllisyys eli keskiakseliin nähden symmetrisen puutarhan jako käytäviin ja kortteleihin yhdistyi ”miellyttävään näkymään”.

Suomi on puutarhataiteenkin osalta päässyt hyötymään pohjoiseurooppalaisesta väliasemastaan.

Kuten Pentti Alanko osoittaa, puistojemme ja puutarhojemme vanha kasvilajisto eroaa melkoisesti muiden Pohjoismaiden ja Keski-Euroopan lajistosta. Suomeen tilattiin runsaasti 1800-luvulla taimia Pietarissa olevista taimitarhoista. Keisarinvallan aikana puistomme rikastuivat monilla puilla ja pensailla, jotka vielä nykyäänkin ovat meillä suosittuja. Suomalaisen puutarhataiteen kukoistus- ja edistämiskausi sijoittui 1800-luvun jälkipuolelle ja 1900-luvun alkuun. Kirjan monissa artikkeleissa esitellään useita suomalaisia kartano- ja pappilapuutarhojen uusia suunnitelmia, joita laadittiin tänä ajankohtana. Näin esimerkiksi Erkylän, Espoonkartanon, Louhisaaren, Urajärven, Mustion ja Brinkahallin kartanot saivat uudet nykyaikaiset puutarhasuunnitelmansa.

Kansakouluopetuksen merkittävä rooli

Kirjassa esitellään muutamia kiinnostavia ja merkittäviä huvilapuutarhoja. Pirjo Uinon artikkelissa kuvataan seikkaperäisesti Naantalissa olevan Kultarannan loistopuutarhaa. Maanviljelysneuvos Alfred Kordelinin perustama puutarhakokonaisuus on nykyään osa Suomen tasavallan presidentin kesäasunnosta ja siksi merkittävä käyntikortti ja vierailukohde. Kultarannan puutarha on sekä kansallinen esikuva että symboli, jossa näkyy 1910-luvun alun puutarhataiteen päävirtaus. Se edustaa ns. uutta, jugendhenkistä arkkitehtonista puutarhatyyliä, joka saavutti läpimurtonsa Englannissa ja Saksassa vuosisadan vaihteessa.

Kultarannan monumentaalipuutarhassa yhdistyvät erilaiset suuntaukset, klassinen muotopuutarha metsäpuutarhaan ja saariston-

luonnon kalliorinteen karuun maisemaan sekä kivikkopuutarhaan. Kordelinin alkuperäinen unelma veistospuutarhasta näkyy yhä alueen lukuissa veistoksissa, vesialtaissa, kukkaurinissa ja paviljongeissa. Uino näkeekin Kultarannan puutarhan olevan tasavaltainen versio, ”pienois-Versailles”, jossa yhdistyvät parhaalla mahdollisella tavalla sekä puutarhataide että arkkitehtuuri.

Laaja luku laitospuutarhoista esittelee moninaisen otoksen, johon kuuluu niin kasvitieteellisiä puutarhoja, kasvitärhoja, asemapuistoja, kanavapuutarhoja, hautausmaita ja oppilaitosten mallipuutarhoja kuin eräiden julkisten rakennusten (Kansallismuseo) pihasommitelmia. Esiin nousee kansakouluopetuksen merkittävä rooli puutarhahanteiden ja -mallien välittäjänä. Maisteri Anna Karjulan erinomaisessa artikkelissa esitellään Jyväskylän seminaaripuistoa. Siinä yhdistyivät ajan pedagogiset ja puutarhataiteelliset tavoitteet.

Kansakouluilla oli huomattava merkitys viheropetuksen edistäjänä. Jyväskylän seminaaripuisto oli aikansa edustava kaupunkipuisto, joka oli kurinalainen ja hillitty. Keskityttiin hyvien ja kasvattavien esimerkkien tarjoamiseen. Opetukselliset piirteet korostuivat laajahkossa omenatarhassa, malliviljelmissä ja kasvilajikokoelmassa. Jyväskylän seminaaripuisto kertoo myös siitä, kuinka säännöllinen puutarhaopetus alkoi maassamme 1890-luvulla. Puutarhaopetus sai virallisen opetusaineen aseman vuoden 1917 asetuksessa. Se asettui osaksi luonnontieteen opetusta maatalous- ja kasvitärhaopetuksen nimellä. Näin ala sai oman vakiintuneen koulutusjärjestelmänsä. Myös useat yleishyödylliset seurat ryhtyivät antamaan puutarha- ja viljelyneuvontaa ja levivittivät harrastusta.

Kaupunkipuistot

Ajan kaupunkitutkimusta korostavan hengen mukaisesti *Hortus Fennicuksessa* esitellään myös merkittäviä kaupunkipuistoja, promenadeja, esplanadeja ja puistikoita ja pohditaan luokittelun ja tyypittelyn perusteita. Esimerkiksi kelpaa Vaasan hovioikeuden kaupunginosa, jossa puistokatu, maaherran residenssi, puutarha ja puisto muodostavat kiinnostavan kokonaisuuden 1700-luvun jälkipuolelta (Eija Piispala). Ruotsin hallitsija Kustaa III perusti uuden hovioikeuden Suomeen vuonna 1775 ja kokonainen miljöö luotiin osoittamaan oi-

keusistuimen merkittävyyttä. Hämeenlinnan kaupunginpuisto keskiaikaisen linnan pohjoispuolella on Suomen vanhimpia Bürgerpark-tyyppisiä maisemapuistoja. Niitä perustettiin runsaasti kaupunkilaisia varten. Hämeenlinnan puisto suunniteltiin asemakaavan uudistamisen yhteydessä 1845. Helsingin Esplanadi ilmentää suurkaupunkimaista, eri vaiheissa muodostunutta ja muuttunutta puistoa, joka pari vuotta sitten palautettiin arvoonsa. Kun Helsinkiin nimettiin 1889 ensimmäinen vakituinen kunnallinen kaupunginpuutarhuri Svante Olsson, saatiin Esplanadin puistoon uudenlaista näkyvyyttä ja värikkyyttä. Kaupungin viljelymailla ja kasvihuoneissa voitiin tuottaa omia puutarhakasveja. Puisto sai kansallisen ja symbolisen luonteen, kun Helsingin ensimmäinen monumentaaliveistos, kansallisenrunoilija J. L. Runebergin patsas sijoitettiin sen keskiväliin.

Kirjan päätoimittaja Maunu Häyrynen esittelee laajassa artikkelissaan monipuolisesti myös muita Helsingin kunnallisia kaupunkipuistoja, niiden perustamista, ideologiaa ja ihanteita. Huippukautensa kaupunkipuistot kokivat 1800- ja 1900-luvun taitteessa, kun Helsingin porvaristo tavoitteli korkeatasoista länsimaista edustus- ja kaupunkimiljöötä. Edustavuus oli pääasia myös Monrepos'n kartanossa Viipurissa, jonne oli syntynyt puisto 1700-luvun puolessavälissä. Rainer Knapas kuvaa kulttuurihistoriallisessa artikkelissaan kiinnostavasti tuon aikanaan Suomen kuuluisimman maisemapuiston perustamista, kukoistusta, muistomerkkejä ja muutoksia. Knapas esittelee puiston uudistajan, Venäjällä korkeisiin virkoihin nousseen Ludwig Heinrich Nicolayn (s. 1739) elämää ja taiteellisia tavoitteita Monrepos'ssa, jonne hän lopullisesti asettui asumaan vuonna 1803. Viipuriin muodostui komea kokonaisuus, pienen maatilan ja laajan puiston yhdistelmä. Se heijasti omistajansa elämäkertaa, esteettisiä arvotuksia ja tunnetiloja, joihin vaikuttivat humanistiset ai-

kalaisvirtaukset. Knapas esittelee oppineesti puutarhataiteen malleja ja esikuvia. Niitä olivat antiikin taide, mytologia ja kirjallisuus, yleinen historiatietoisuus, eksoottiset kulttuurimuodot, maalaiselämä, kansankulttuuri ja luonnon erityispiirteet. Monrepos oli todellista sivistysmaisemaa, kulttuurin, taiteen ja luonnon yhdistelmä.

Puutarha kuvana

Kirjan viimeisessä artikkelissa *Hortus Fennicus*-hankkeen valokuvaaja, taiteiden tohtori Taneli Eskola esittelee puutarhaa kuvissa ja puutarhojen kuvaamista. Artikkelit tuntuvat jossain määrin päälle liimatulta ja selittelevältä. Kirjan runsas kuvitus, joka aukeaa lukijan mielessä monitasoiseksi elämykseksi, on jo sellaisenaan kertomus ”puutarhasta kuvana”. Eskola tuo esiin eräitä suomalaisen puutarhataiteen erityispiirteitä, kuten meren, järvien ja jokien läheisyyden sekä sijainnin metsän rajalinjassa. Hän tuo esille puutarhavalokuvaksen historiaa ja näkökulmia; puutarha oli jo varhain kuvauksen kohteena sisällöllisen monitasoisuutensa vuoksi. Eskolan mukaan ”kuvista tulee jotain muuta mieleen, jotain sellaista, mitä ei suoraan ilmaista.” Nämä kuvat tuottavat katsojan päässä uusia kuvia, mielikuvia, runokuvia ja unikuvia.

Komeasta kuvituksesta jäi kaipaamaan kuvia puutarha- ja puistoaiheisista maalauksista. Myös kulttuurihistoriallinen artikkeli, jossa olisi käsitelty puistojen, promenadien ja puutarhojen inspiroimaa kirjallisuutta, runoja, laulelmiä tai vaikkapa iskelmiä, olisi täydentänyt *Hortus Fennicus*-kirjan sisältökokonaisuutta. Teos on joka tapauksessa syntyessään jo tietokirjaklassikko ja kaikille luonnosta ja sivistyksestä kiinnostuneille suositeltava lukupaketti.

Kirjoittaja on historian dosentti Helsingin yliopistossa.